

EUROPAS ØSTGRÆNSE – STRØTANKER OM RUSLANDS FORHOLD TIL EUROPA

For efterhånden mange år siden sendte Danmarks Radio et program med titlen "Danmark rundt", der bragte løst og fast fra den danske hverdag. For eksempel var en dansk fiskekutter forlist på Nordsøen og besætningen samlet op af et russisk skib. Den danske skipper berettede om begivenheden og kom herunder med følgende mindeværdige og tankevækkende ord: - Så blev vi samlet op af et russisk skib, men vi fik da en meget god behandling. Man forestillede sig uvilkårligt de danske fiskeres reaktion, da de opdagede deres redningsmænds nationalitet. De røde advarselsslamper var tændt. Frygten for igen at blive kastet overbord som fisk, der ikke holdt de internationale mindstemål, var straks dukket op på deres indre radarskærm, og tilsvarende stor var overraskelsen, da redningsmændene viste sig at følge almindelige og almenmenneskelige adfærdsnormer i en sådan situation.

Denne historie fra det virkelige liv har altid for mig impliceret tanker, der automatisk melder sig, hver gang man beskæftiger sig med Rusland og russerne: først forventningen om, at de er anderledes og dernæst konstateringen af, at de alligevel ligner os og opfører sig ganske almenmenneskeligt. Det eneste, den refererede historie ikke rummer, er den hyppigt afsluttende konstatering af, at de nu alligevel er forskellige fra os.

Overvejelser af denne art kan være på sin plads i en tid, hvor Rusland atter i såvel sin indenrigs- som udenrigspolitiske adfærd synes at distancere sig fra os. På baggrund af Gorbatjovs perestrojka, glasnost og international afspænding samt Jeltsins opfølgning af denne politik, suppleret med hans ven-med-alle politik havde vi næsten vænnet os til, at de russere trods 45 års kold krig og gensidig mistro alligevel nok lignede os i en sådan grad, at de kunne optages i Europarådets pæne selskab, indgå tillidsskabende aftaler med NATO og økonomiske aftaler med EU. Ganske vist var der truende småskyer som NATO's og EU's udvidelsesplaner mod øst, der var en voksende vestlig kritik af russernes brutale udryddelseskrig i Tjetjenien, og der var en stigende usikkerhed overfor tiden efter Jeltsin. Men i det store og hele oplevede den vestlige verden en relativ tillid til, at Rusland efter Sovjetunionens opløsning i 1991 og den kommunistiske ideologis fallit snart ville finde sin naturlige plads i en ny og fredelig verden. Vi havde næsten vænnet os til, at de russere snart ville være modne til på lige fod at blive sammenlignet med os vesterlændinge. Demokrati, menneskerettigheder og markedsøkonomi skulle være nøgleord i den nye liturgi.

Men den hyggelige Jeltsin, der både kunne dirigere et tysk militærorkester og knibe bestyrkede sekretærer bagi, valgte den ukendte og gådefulde Vladimir Putin til sin efterfølger. Gådefuld, fordi han ikke klart meldte ud, hvilken politik han stod for, men vi bevarede håbet om, at han nok ville fortsætte forgængerens reformpolitik indadtil og vektororienteringen udadtil. På den anden side viste han i sin Tjetjenien-adfærd, at han til fulde levede op til vor ovenfor citerede fiskers værste forventninger. Vi havde glemt eller fortrængt, at Jeltsin netop havde valgt sikkerhedsofficeren Putin for at rydde op i den oprørske republik. Men vi klyngede os til hans forsikringer om at ville fortsætte sin forgængers reformpolitik samtidig med, at han ganske vist kraftigt understregede behovet for en stærk og handlekraftig stat, der også skulle have et stort ord at sige i den økonomiske politik. Han udtalte alle de ord, som de mest forbenede og forhædede generaler labbede i sig som kalve med komælk. Han genindførte allerede som fungerende præsident sovjettidens militærtræning i skolerne og med den en

lang række andre af fortidens kendetegn. Han indskrænkede delstaternes og deres guvernørers nyvundne frihed og erstattede den med øget centralisering. Det samme skete med parlamentets indflydelse. Den elektroniske presse blev i det store og hele atter statsejet, mens den skrevne presse enten har underkastet sig selv censur eller for den kritiske dels vedkommende frister en tilværelse som marginaliserede. Gang på gang understreger han patriotisme, ro og orden samt en stærk og handlekraftig centralmagt som noget attråværdigt. På et tidspunkt proklamerede Putin at ville gennemføre "lovens diktatur" som rettesnor. Og vi i den vestlige verden veg gysende tilbage - javel loven som statens grundlag, det kan vel gå an, men ligefrem bruge ordet diktatur i den forbindelse. Er det ikke lige stærkt nok, og lugter det ikke alligevel af noget, som vi troede, de russere havde ladet bag sig? Spørgsmålene kunne fortsættes i det uendelige, og som så ofte før blæser svarene i vinden.

Terrorangrebet på USA den 11. september 2001 kom som en gave til Ruslands præsident, fordi USA pludselig dermed fik brug for Rusland som strategisk partner i den internationale terrorbekæmpelse. Det betød, at den tjetjenske krig eller "bekæmpelsen af de tjetjenske banditter", som Moskva foretrak at benævne fænomenet, pludselig blev et internationalt anliggende og russernes grusomme fremfærd i den lille nordkaukasiske republik dermed nærmest stueren i den internationale sammenhæng. Den konflikt, der er 200 år gammel og i sit væsen et lille folks indædte modstand mod at blive indlemmet i et imperium, kunne med et slag omdannes til et led i bekæmpelsen af international terrorisme. I læ af denne nye situation kunne Rusland nu med god samvittighed og uden det internationale samfunds kritik, overvågen og indblanding ikke blot bekæmpe tjetjenerne, men også lade Rusland internt udvikle sig efter Putins masterplan.

Skal man forsøge at forstå Rusland ud fra landets egne forudsætninger, kommer man ikke udenom at respektere nogle naturgivne og historiske kendsgerninger. Rusland er geografisk både Europa og Asien. Det har fået nogle filosofisk indstillede historikere til at kalde det Eurasien og dermed antyde, at der er tale om et kontinent med egne geografiske kendetegn, historiske forudsætninger og dermed nærmest egne adfærdsmønstre. Man taler i den forbindelse blandt historikere om en særlig eurasiske skole, der havde en betydelig udbredelse i russiske emigrantkredse i mellemkrigstiden, men som også i dag er dukket op blandt russiske intellektuelle med hang til historiens lange linjer og historieteoretiske problemstillinger. Uden at forfalde til sådanne mere eller mindre tågede historiefilosofiske betragtninger kan man indskrænke sig til at konstatere, at Rusland strækker sig over de to nævnte kontinenter, at det i sin historiske udvikling har været under kraftig indflydelse fra Asien, og at det i fire århundreder, fra det 16. til det 19. århundrede, brugte enorme kræfter på at underlægge sig og ikke mindst fastholde store territorier og mange og meget forskelligartede folkeslag mod syd og øst. Det var områder og folk, der havde været uden forbindelse med den europæiske mainstream. Rusland har derfor gennem hele sin nyere historie været nødt til at justere sin politik i takt med denne ekspansion. Ekspansionen gjorde Rusland til både en europæisk og en asiatisk stormagt. Hver gang der var tilbageslag på den ene front, skiftede fokus til den anden. Det skete f.eks. efter det forsmædelige nederlag til de europæiske stormagter i Krimkrigen (1853-56), hvor Rusland kastede sin interesse på Centralasien og Fjernøsten. Efter Sovjetunionens opløsning i 1991, som reducerede landområdet til den størrelse, det havde omkring 1650, har Ruslands interesse i stigende omfang været rettet mod øst, mod Kina, Indien og Iran.

Den russiske stats- og samfundsudvikling i hele ekspansionsperioden og imperieopbygningen, herunder ikke mindst forholdet mellem individ, samfund og stat har været fundamentalt forskellig fra den

vesteuropæiske udvikling. I såvel teori som praksis domineredes dette forhold helt op i 1990'erne (og måske i praksis stadigvæk) af, at det enkelte individ defineredes i kraft af sit forhold til staten. I forhold til staten, hvad enten den har heddet tsar eller Det kommunistiske Parti, var individet undersåt (russ. poddannij). Vesteuropæere, der skulle rejse til Rusland/Sovjetunionen har med god ret altid undret sig, når de f.eks. i en visumansøgning blev spurgt, hvilket lands "poddannij" de var. Vi har jo siden Den store franske revolution, dvs. i et par århundreder, vænnet os til at blive kaldt og har følt os som "borgere" og ikke "undersåtter" i en stat. Det russiske system var således i klar modsætning til det såkaldt "civile samfund", hvor basisenheden er det i princippet suveræne individ, der uafhængigt af stat og samfund, besidder bestemte umistelige rettigheder som f.eks. liv, ejendom og ret til på egne præmisser gennem samfundsorganisationer af enhver art eller alene at tage del i samfundslivet. I det civile samfund er det enkelte menneskes adfærd primært styret af egne interesser, men med respekt for andres. Til gengæld har det også det fulde ansvar for sine handlinger - undersåtten er blevet afløst af borgeren. I Rusland er det tætte net af samfunds- og interesseorganisationer (i form af f.eks. partiforeninger, lejerorganisationer, foreninger af enhver art, menighedsråd, skolebestyrelser m.v.) i det store og hele fraværende den dag i dag, ligesom det var fraværende i det tsaristiske Rusland.

Ovenfor er nævnt Ruslands geografiske og geopolitiske karakteristika. Nævnes bør endvidere en række historiske kendsgerninger, der har været bestemmende for en udvikling, der har været væsensforskellig fra det, vi normalt forbinder med "europæisk". Rusland fik kristendommen fra Det romerske riges østlige aflægger, Det byzantinske Rige med hovedstaden Konstantinopel. Men hvor vi i det vestlige Europa fik formidlet kristendommen gennem antikkens to sprog, græsk og latin, kom den nye religion til slaverne generelt og dermed også til de østslaviske russere gennem et til formålet nykonstrueret skriftsprog, nemlig kirkeslavisk med eget alfabet, det kyrilliske. Det var baseret på det græske alfabet, men suppleret med nye tegn, svarende til de særlige slaviske lyde. Det nye sprog blev skabt af ganske vist slavisk talende, men græsk-orienterede munke, der ønskede at drive kristen mission blandt deres hedenske brødre. Kirkeslavisk blev et helt nyt middelaldersprog i vores del af verden. Men til forskel fra græsk og latin blev dette nye middelaldersprog i kraft af sin oprindelse indrettet til i ganske særlig grad at udfylde en kirkelig rolle. Til det skulle de græsk-sprogede tekster nu oversættes. Men da formålet var religiøst, blev kirkeslavisk også et slags filter, der kun lod de kristne tanker slippe igennem, mens den antikke arv i form af filosofi, logik, digtning, samfundstænkning og videnskab blev tilbage i filtret. Det fik store konsekvenser. "Det skrevne ord" blev helligt, men det betød dermed også, at "forkerte ord" blev farlige, og at de burde forbydes.

De fromme munke, der blev slavernes apostle, så ingen grund til at oversætte sådanne verdslige tekster. Religiøse tekster som f.eks. hymner og helgenbeskrivelser blev oversat og fik derfor en slags monopol på det kirkeslaviske sprog. Platon, Sokrates og Pythagoras blev tavse i det slaviske rum. Teologi forstået som en symbiose mellem græsk tænkning og kristendom blev aldrig en akademisk disciplin, knyttet til højere læreanstalter, i Rusland - lige så lidt som den er det den dag i dag. Også i Vesten blev den antikke arv ugleset af kirken, sat på index og gemt væk i lukkede afsnit i bibliotekerne, men de fandtes og var tilgængelige på antikkens sprog, der her også blev kirkesproget. Rusland fik heller ikke de universiteter og andre akademiske frirum, som i Vesten ved siden af teologien også dyrkede medicin, jura og efterhånden humaniora, og som gennem Middelalderen blev skueplads for lærde diskussioner om kristelige emner, men under anvendelse af den klassiske logik. Rusland fik sit første universitet i Moskva i 1755, dvs. på et tidspunkt hvor det ikke længere var teologiske og humanistiske, men derimod naturvidenskabelige teorier og diskussioner, der var i

højsædet. Rusland mangler med andre ord det lange tidsspand, hvor tankens frihed i Vesteuropa formedes og praktiseredes på universiteter, der ganske vist ofte var udsprunget af teologiske skoler, men som regel var oprettet af og stod under verdslige fyrsters beskyttelse.

Ruslands historie i de første århundreder (800-1240) viser en økonomisk og social udvikling, der langt hen ad vejen mindede om udviklingen i Nord-, Central- og Vesteuropa. Byer som Kiev og Novgorod indgik i et handels- og vareudvekslingssystem med nordeuropæiske byer og handelscentre som Hedeby, Birka og Visby. Lidt flot kunne man kalde systemet for middelalderens fællesmarked. Det russiske ord for by, "gorod", er i familie med ordet "gærde" og betyder "et indhegnet sted", altså en enhed, der er tydeligt afgrænset fra det øvrige land. Med mongolernes erobring i 1240'erne af det meste af det middelalderlige Rusland (= Kiev-Rusland) med en enkelt undtagelse (Novgorod) blev dette tilhørsforhold til et nordeuropæisk bysystem og udviklingsmønster imidlertid afbrudt. Hvor Europas byer, først i Norditalien dernæst i Spanien, Frankrig, Nederlandene, England og Norden med fyrsternes aktive støtte og beskyttelse udviklede sig til velhavende og selvbevidste økonomiske og politiske centre, blev Ruslands byer under mongolerne primært sæde for de russiske fyrsters administrative systemer, der igen var underlagt mongolerkhanens overordnede kontrollerende og straffende funktion. Steppefolket mongolerne brød sig principielt ikke om byer, der lukkede sig inde bag mure og med egen politisk og økonomisk styring, og som havde fået tildelt særlige rettigheder som f.eks. købstadsrettigheder af fyrsten. Deres rytterhære, krigstaktik og mentalitet var indrettet på åbne landskaber - deres enorme militære succes havde udfoldet sig langs det flade steppebælte, der strækker sig fra deres hjemland i det centrale og østlige Sibirien og til landet nord og vest for Sortehavet.

Ruslands byer fik derfor fra den sene middelalder et helt andet udseende og fik tildelt en helt anden rolle, end byer fik i Vesteuropa. Deres byluft gjorde ikke fri i lighed med, hvad man sagde om vore byer. De bønder, der i Vesteuropa fandt et fristed bag byens volde og mure for at undslippe de feudale forpligtelser til godsejeren, var automatisk frie, mens de i de russiske lande til enhver tid og overalt kunne bringes tilbage til deres herremænd. Vesteuropas byer blev velhavende bl.a. som følge af de enorme rigdomme, der fragtedes dertil fra oversøiske kolonier. Ruslands ekspansion over Uralbjergene og ind i det asiatiske fastland resulterede ganske vist i vældige territoriale udvidelser, der blev en umiddelbar del af imperiet. Men det er først med bygningen af Den transsibiriske Jernbane i begyndelsen af 20. årh., at Sibirien fik økonomisk betydning for moderlandet. Når man ser bort fra jagten på efterspurgt og værdsat pelsdyr gennem århundreder og fattige russiske bønders kolonisering fra 1900, er det først i 1930'erne, at Sibirien får afgørende økonomisk betydning for Rusland. Vesteuropa og dets byer profiterede enormt på de oversøiske kolonier, mens Ruslands ekspansion mod øst ganske vist udvidede territoriet, men først og sidst stillede den konstante og vældige krav til staten og dens resurser for at fastholde og forsvare det. Hvor tendensen i Vesteuropa, kulminerende i 1800-tallet, gik i retning af mindre statsindflydelse (= natvægterstaten), var tendensen i Rusland den stik modsatte: en overdimensioneret bureaukratisk og militariseret stat, der udadtil forsvarede det erobrede territorium (Det russiske Imperium) og indadtil forsvarede de gennem historien nedarvede og konserverede nøgleinstitutioner som selvherskerdømmet (= autokratiet) og livegenskabet.

Den skitserede udvikling fik enorme konsekvenser for statens og samfundets forhold til hinanden og i et videre perspektiv for individets placering og rolle i samfundet. Den russiske form for enevælde eller selvherskerdømme forblev en institution, der var nedarvet fra Byzans og havde været næsten uforandret gennem århundreder. Det hvilede på et feudalt system, der gjorde alliancen mellem tsarmagt og adel til

en i både teori og praksis gudgiven og derfor i princippet uforanderlig størrelse. Det russiske selvherskerdømme var i bund og grund formel og institutionel, hvor den vesteuropæiske enevælde var funktionel. Den var en funktion af samfundets udvikling i en bestemt periode, med andre ord et resultat af en dynamisk samfundsudvikling, hvor fyrstemagten i sin kamp mod adelen og dens privilegier søgte sig forbundsfæller i det hastigt voksende og selvbevidste borgerskab. F.eks. blev den danske enevælde til i 1660 som resultat af en alliance mellem kongemagten i alliance med kirken og det københavnske borgerskab, vendt mod adelen og dens politiske redskab, Rigsrådet.

Et par ord om kirken. Kiev-Rusland havde i 988 antaget kristendommen som et skridt, der skulle stabilisere staten og Kiev-storfyrstens bestræbelser for at blive primus inter pares blandt de russiske landes delfyrster. Den var som nævnt blevet bragt til de russiske lande af græsk-orienterede munke, der havde udarbejdet et skriftsprog til deres slaviske tungemål. Orienteringen mod det græske og Konstantinopel fik betydning i 1054, hvor kristenheden blev splittet i en østlig og en vestlig del. Anledningen var teologiske stridigheder (filioque-problemet), men årsagen stak dybere. I år 800 havde Karl den Store i Aachen ladet sig krone til kejser under den romerske paves aktive medvirken. Set fra Konstantinopel var dette skridt forræderi og kætteri mod såvel kejseren i Konstantinopel som kristenheden, som kejseren iøvrigt var protektor for. Ligesom der kun kunne være en kristenhed (= oicumene), kunne der kun være en kejser. Bruddet i 1054 blev ikke bemærket i samtiden i forhold til, hvilken betydning det fik for eftertiden. Ganske vist fandtes der nu to kejsere, men set fra datidens metropol sad den rigtige kejser i Roms efterfølger, Konstantinopel, ligesom den rigtige (= ortodokse) tro naturligvis fandtes her. Samtidig med at den kætterske kejser og den kætterske pave i vest konsolideredes, sommetider i medspil sommetider i bitter strid.

Mongolerne var tolerante i religiøse spørgsmål. De gav den russiske kirke skattefrihed og lod dens overhoved, metropolitten, beholde sin myndighed, mens de verdslige fyrster ikke blot skulle betale afgifter, men også med regelmæssige mellemrum bekræfte deres vasalforhold til khanen. I løbet af det 15. årh. frigjorde de russiske lande sig fra det mongolske herredømme, og da det formelt ophørte 1480, stod kirken tilbage som den eneste centralmagt. Hertil kom, at de osmanniske tyrkere i 1453 kunne sætte kronen på deres ekspansion ind i Lilleasien og Det byzantinske Rige ved at erobre dets sidste bastion, Konstantinopel. Byen omdøbtes til Istanbul, og kristenhedens største helligdom, Sofia-katedralen, blev gjort til moske. Ikke mindst i Moskva gjorde disse begivenheder indtryk. Beviste det ikke, at den tilnærmelse, som Den ortodokse byzantinske Kirke 15 år tidligere havde foretaget til det kætterske Rom ved på Firenze-konciliet at indgå en aftale med Pavestolen, nu havde ført til Guds straf i form af osmannerne? Var det ikke et tegn på, at det unge Moskva nu var udpeget til at føre østkirken og den rette lære videre? Skulle Moskva ikke spille rollen som det 3. Rom, efter at både det rigtige Rom og det andet var blevet offer for barbarer? Den russiske gejstlighed var ikke sen til at tage handsken op, og kronen på værket satte den, da Metropolitten af Moskva i 1547 kunne salve den moskovitiske storfyrste som den første russiske tsar (af Cæsar/kejser). Det var en titel, som i øst hidtil kun var brugt til at betegne kejseren i Konstantinopel og storkhanen i Karakorum. Rusland var nu ikke blot arvtager til den rette tro, men også til den rette Cæsar. Efter at kirken i slutningen af det 17. årh. havde svækket sig selv gennem indre stridigheder, kunne Peter den Store (1682-1725) plukke den modne frugt og gøre kirkens ledelse til en del af statens. Fra det tidspunkt er kirken splittet i en officiel del, der var nært knyttet til tsarmagten, og som gennem hele det officielle apparat af metropolitter og biskopper gav såvel det tsaristiske undertrykkelsesapparat som imperieopbygningen sin fulde støtte og velsignelse, og en uofficiel del, der bl.a. gennem et stort antal sekter og under konstant mistænksomhed fra den

officielle kirke og statens side blev den jævne russers tilhørsforhold til den kristne tro.

Ved Oktoberrevolutionen blev stat og kirke delt, da der i den nye kommunistiske ideologis optik ikke var brug for opium for folket, som var marxismens korte formel på religion. Religion ville forsvinde i et samfund, der byggede på rationelle principper, og som havde til hensigt at bygge Paradis på jord. Og viste religionen ikke tegn på at ville forsvinde af sig selv, havde det nye regime skrappe metoder, der kunne hjælpe den på vej. Indtil midten af 1980'erne fristede Den russiske ortodokse Kirke ganske vist med skiftende intensitet en kummerlig tilværelse, præget af intimidering, massakrer og forfølgelse. Med Gorbatsjov og perestrojka fulgte en mildere kurs, hvor staten i vid udstrækning opfordrede til at inddrage kirkens folk i barmhjertigheds- og andet gratisarbejde på felter, hvor staten ikke selv slog til. Sideløbende fik kirken nu lov til at restaurere kirker og klostre samt deltage i det europæiske og verdensomspændende økumeniske samarbejde. Da Sovjetunionen opløstes og den kommunistiske ideologi kollapsede i efteråret 1991, bevarede kirken officielt sin uafhængighed samtidig med, at den på utallige områder alligevel forsøgte at gøre sin indflydelse gældende, f.eks. ved i lovgivningen at få en særstilling i forhold til andre konfessioner. I det økumeniske samarbejde har Den russiske Kirke i de senere år og i stigende grad og parallelt med Ruslands forsøg på at vende tilbage til verdensscenen spillet på sin påståede særlige og i egen optik oprindelige (= ortodokse) form for kristendom. Dens deltagelse i det økumeniske samarbejde er dermed langsomt stort set gået i stå.

Den russiske tsar betragtede i princippet al jord som sin personlige ejendom, som sit patrimonium. I Vesteuropa var i takt med byernes udvikling imidlertid opstået en ny form for ejendom, der ikke var knyttet til jorden. Den bestod derimod af f.eks. manufakturer, af råstoffer, hentet i kolonierne, som de forarbejdede, og af de varer, der produceredes i manufakturernes. Fra slutningen af det 18. årh. omdannedes manufakturernes til fabrikker med masseproduktion for et ukendt marked. Den nye form for ejendom bestod endvidere af de skibe, der fragtede råstoffer til moderlandene og færdigvarer den anden vej og af de handelsselskaber, der under fyrstemagtens protektion stod for vareudvekslingen. Listen over de nye former for materiel ejendom kunne fortsættes, men ejendomsbegrebet indbefattede også ikke-materielle elementer som opfindelser, uddannelse og faglig dygtighed. Som følge af det nære interessefællesskab mellem fyrstemagt og byer så Vesteuropas konger det som en naturlig forpligtelse også lovgivningsmæssigt at sikre borgernes private ejendomsret. Men en sikring af ejendomsretten måtte naturnødvendigt også indebære garantier for den person, for det individ, der besad ejendomsretten. Dermed var grundlaget for en moderne verdens sociale, juridiske og politiske menneskerettigheder lagt.

Som udgangspunkt for denne udvikling peges der ofte på den engelske Magna Charta fra 1215. Det var en håndfæstning, der sikrede kirkens, adelens og borgernes hævdvundne rettigheder og privilegier mod overgreb fra kongens side. Han måtte f.eks. ikke selvstændigt udskrive skatter, og han måtte ikke fængsle uden lov og dom. Disse bestemmelser fik afgørende betydning for den europæiske forfatningsudvikling ved at blive taget op i det 17. årh.'s England som vægtige argumenter mod en kongemagt, der søgte at gøre sig enevældig. De frihedsrettigheder, der var nedfældet i Magna Charta, udvikledes teoretisk af en række samfundsfilosoffer - i såvel modspil som samklang med den politiske enevælde, der udvikledes i Vesteuropa i de næste århundreder. Men det var en enevælde, der i modsætning til det statiske russiske selvherskerdømme var dynamisk, og som i både teori og praksis var baseret på en form for kontrakt med borgerne, med andre ord på et juridisk grundlag som f.eks. i Danmark Kongeloven fra 1665. Den blev den nys indførte enevældes retslige grundlag indtil

Grundloven i 1849.

Friseren Althusius (1557-1638) hævdede i 1603 folkesuveræniteten ved bl.a. at pege på, at statens grundlag er individet og de fællesskaber, som det indgår i. Han mente også, at det enkelte menneske besidder bestemte medfødte rettigheder, som det er samfundet og statens pligt at opretholde og beskytte. Hollænderen Grotius (1583-1645) videreudviklede disse tanker og fastlagde teser for såvel privat- som strafferet. Englænderen Hobbes (1588-1679) begrundede 1651 i værket Leviathan ganske vist den politiske enevælde, men ved samtidig at indføre begreber som samfundspagt og herskerpagt gjorde han enevælden betinget af herskerens overholdelse af den indgåede pagt. Forbrød han sig mod pagten, havde folket ret til at gøre oprør og om nødvendigt afsætte ham.

Lidt senere i det 17. årh., i 1689, hævdede en anden englænder, Locke (1632-1704), at menneskene i naturtilstanden er lige, frie og uafhængige, og at de har en umistelig ret til liv, frihed og ejendom. Ledet af trangen til at danne fællesskaber og af deres sunde fornuft (= common sense) indgår menneskene en samfundspagt med det formål at skaffe sig love, der kan sikre individets naturlige friheder. Disse friheder kan kun begrænses af hensynet til almenvellet. Og det er folkets flertal, der skal afgøre, hvad der skal forstås ved almenvellet.

Franskmanden Montesquieu (1689-1755) supplerede 1748 Locke ved i værket *De l'Esprit des lois* (Om lovenes ånd) at understrege behovet for at begrænse magten ved at dele den i en lovgivende, udøvende og dømmende magt, der kunne supplere og kontrollere hinanden. Dermed var det teoretiske grundlag for det konstitutionelle monarki lagt. Schweizeren Rousseau (1712-78) tog ligeledes afsæt i samfundspagten som et værn mod overgreb fra såvel stat som enkeltindivider. Ifølge ham er samfundspagten ensbetydende med alles overdragelse af magten til alle, hvilket han kaldte almenvellet eller folkesuveræniteten. Den skulle uafhængelig og udelelig tilhøre folket. Den var i sit væsen ufejlbarlig, og alle mennesker i et samfund skulle underordne sig den.

Det teoretiske grundlag, som hermed var udviklet i Vesteuropa, fik første gang praktisk betydning ved at blive nedfældet i den Bill of Rights, der i 1776 blev en del af den amerikanske uafhængighedserklæring og senere af den amerikanske forfatning. Det blev også nedfældet i de forfatninger, der i kølvandet på Den store franske revolution i 1789 blev til, først i Frankrig og senere i de fleste europæiske lande - i Danmark i 1849.

Det civile samfund blev med andre ord til i et samspil mellem teoretiske læresætninger og en konkret økonomisk og social udvikling, der i sin kerne var en kamp mellem hersker og samfund. I denne kamp spillede som nævnt en stærkt voksende middelklasse af byboere og ejendomsbesiddere en central rolle. Det var en proces, der under fyrster og biskoppers protektion var startet allerede i middelalderen, og som havde gjort beskyttelse af ejendom og ejendomsbesiddere til et vigtigt mål for lovgivningen. I Danmark uddelte kongen med rund hånd fra det 13. årh. købstadsrettigheder til byerne og gav dem derved en særstilling i forhold til adelen og det omliggende land. Da enevælden blev indført i 1660, var det derfor naturligt, at det skete i en alliance mellem konge, borgerskab og gejstlige, vendt mod adelen. I det 19. årh. blev netop byernes borgerskab, bestående af industriforetagere, købmænd og intellektuelle, bærer af de teoretiske frihedsideer, skitseret ovenfor. Og i et videre perspektiv blev det samme borgerskab initiativtager til den lovgivning, der fratog kongen den enevældige magt, og som skulle beskytte ejendomsbesidderens borgerlige, juridiske, økonomiske og politiske rettigheder.

Alt dette var i såvel teoretisk som praktisk henseende fraværende i Rusland. Vi finder ingen Grotius, Hobbes, Locke eller Montesquieu i russisk samfundstænkning. Vi finder ingen alliance mellem tsarmagt og borgerskab, der kunne berøve adelen dens feudale rettigheder. Vi finder i det videre forløb heller ingen stærk og selvbevidst borgerstand, der var i stand til at trodse statsmagten og aftvinge den borgerlige og politiske rettigheder. Tværtimod finder vi et selvherskerdømme, der i en nær alliance med netop adelen var i stand til, i praksis helt op til 1917, ikke blot at hævde, men også i praksis forsvare sin gudgivne ret til at herske enevældigt og til at opfatte i princippet hele landet som sin personlige ejendom.

Efter Den store franske Revolution sivede de vestlige samfundsteorier også ind i Rusland. Men de blev af både kirke og stat betragtet som "frø af ugræs, der var føjet ind over hegnet". De var et fremmedelement, der truede den officielle ideologis treenighed af "ortodoksi, autokrati og narodnost (= folkeforbundethed)", der skulle bekæmpes med alle midler, herunder censur og forvisning. Kort efter revolutionen i Frankrig blev f.eks. franske musikpartiturer forbudt. Ideerne om et andet stats- og samfundssystem, suppleret med tysk romantisk tænkning, blev imidlertid arvegods for væsentlige dele af den russiske intelligentsija. Men til forskel fra intellektuelle i Vesten, der i stort tal blev en integreret del af de økonomiske og politiske magtstrukturer, var den russiske intelligentsija udelukket fra at finde anvendelse i samfundslivet. Til sammenligning kan vi i Danmark pege på, hvordan f.eks. de nationalliberale fra at være i opposition før 1849 efter Enevældens fald blev det nye samfunds ledere, eller lidt senere kan man tænke på den rolle, præster og lærere fik i det nye magtbærende parti, Venstre. Den sparsomme russiske intelligentsija blev imidlertid stående uden for samfundet, den var "overflødig", som mange af den klassiske russiske litteraturs fædre som f.eks. Turgenev, Tolstoj og Tjechov i så rigt mål har anskueliggjort i romaner og skuespil. Men denne rodløse og oppositionelle intelligentsija fostrede en mangfoldighed af ideer, hvoraf de mest yderliggående skulle få vidtrækkende og skæbnesvanger betydning. Denne del af intelligentsija'en ville være formynder for og opdrager for et uoplyst og uvidende folk. De få, læs de revolutionære med de rigtige ideer, havde ret og pligt til at stille sig i spidsen for dette folk for at vejlede, opdrage og styre det.

Det russiske Socialdemokratis rabiate fløj, bolsjevikkerne, kom til magten ved et kup, men det var et kup, hvor de ingen konkurrenter havde. De kunne bogstaveligt talt samle magten op fra gaden, da de i oktober 1917 til deres egen overraskelse overtog kontrollen med de vigtigste magtinstrumenter. De repræsenterede som nævnt den mest yderliggående del af det 19. årh.'s revolutionære. De havde en ubændig tro på fremskridtet og dets uundgåelighed. Troen på, at fremskridtet i form af teknologi og industrialisering skulle kunne føre menneskeheden ind i en lysende fremtid, ville de realisere i et land, der på trods af klare moderniseringstiltag i de sidste årtier før 1917, stadig befandt sig på et præ-kapitalistisk udviklingstrin. På dette land ville de anvende den marxistiske teori, ganske vist vendt på hovedet. Karl Marx havde ment, at revolutioner ville komme i de mest udviklede kapitalistiske samfund. Lenin vendte læremesteren på hovedet ved at hævde, at revolutioner godt kunne finde sted i et land, der udgjorde det svage led i den kapitalistiske kæde, dvs. i Rusland. På et punkt var bolsjevikkerne enige med tsardømmet: de hadede og foragtede det vestlige parlamentariske system. Og der var vel og mærke tale om en foragt, som de delte med næsten alle oppositionsgrupper i det tsaristiske Rusland.

Hvordan er så situationen i dag, set i forhold til Vestens idealer om et demokratisk samfund? Og hvem

siger i øvrigt, at det er den eneste form for gyldigt demokrati. Mange undersøgelser har entydigt peget på, at den menige russer prioriterer social lighed, stabilitet, ro og orden højere end de værdier, vi normalt sætter øverst på ønskelisten. Det traditionelle repræsentative demokrati forbindes af russere ofte med anarki, ustabilitet og ulighed. Men lad os alligevel forsøge en status ud fra vore normer. Optimisten vil pege på, at der afholdes valg på alle niveauer, fra præsidenten i toppen, over parlamentet til tilsvarende institutioner på lokalt niveau. Han vil endvidere understrege borgerlige rettigheder som f.eks. ytringsfrihed, bevægelsesfrihed og trosfrihed, der garanteres af forfatningen. Optimisten vil også understrege eksistensen af en privat sektor i erhverslivet, der kan være platform for udvikling af en middelklasse af ejendomsbesiddere samt de samfundsgrupper i form af advokater, finansfolk mv., der lever af at betjene denne middelklasse. Pessimisten på den anden side er ikke uenig i, at der afholdes valg. Men han vil også pege på, at valgdeltagelsen er lav og generelt faldende, at den politiske interesse er uhyggelig lav, og at f.eks. præsidentvalg mere har udviklet sig til en kåring end til et valg mellem en række kandidater med lige chance for at opnå valg. Han vil understrege, at befolkningen stadig viser tilbøjelighed til at slutte op om det sikre, hvilket ofte vil sige den siddende magt, hvad enten den har heddet den gode tsar, partiet eller præsidenten. Pessimisten vil i et videre perspektiv pege på, at det fintmaskede net af samfunds- og interesseorganisationer, som vi i Vesten kalder det civile samfund, og som vi ser som en garant for et stabilt demokrati, i det store og hele er fraværende i Rusland. Og tendensen i dag er, at de dele af et civilt samfund, der opstod i 1990'erne, mere viser stagnation og tilbagegang end fremgang. Pessimisten vil også pege på, at de medier, der henvender sig til den brede offentlighed, og som skulle være garant for ægte ytringsfrihed og debat, enten er ejet af eller kontrolleret af staten. De uafhængige medier er stort set de ikke-elektroniske og indskrænker sig derfor til trykte medier med få læsere. Endelig vil pessimisten hæfte sig ved, at ganske vist findes der en privat sektor i erhverslivet, men at den står overfor en ganske betydelig og måske voksende statslig sektor. Det er opad bakke for den private sektor, som præsenteres for tvivlsomme retssager.

For 20 år siden var jeg en sen aften på vej i fly fra Moskva til Litauens hovedstad Vilnius. Jeg var kommet til at sidde ved siden af en gammel kone, der kom fra Novosibirsk i Sibirien, og som var på vej for at besøge slægtninge i Litauen. Med sit karakteristiske blomstrede tørklæde om hovedet var hun symbolet på en russisk bondekone. Det viste sig da også, at hun ikke boede i storbyen Novosibirsk, men i en fjern sibirisk landsby. Det var hendes første flyvetur. Nu viste det sig, at vi på grund af tåge ikke kunne lande i Vilnius. Længe svævede vi rundt i luftrummet - for om muligt at finde et hul i skydækket. Vi vesteuropæere begyndte som følge af vor vanlige forkælelse at blive utålmodige efter at se dyner. Men vor gamle kone sad roligt plantet i sit sæde, indtil hun med et fatalistisk smil om munden følte trang til at komme med de i dobbelt forstand bevingede ord: - Vi kommer nok til at svæve rundt heroppe altid - ligesom en sputnik.

Med disse ord kom hun for mig til at understrege historiens betydning for nutiden, og hun repræsenterede i bogstaveligste forstand forbindelsen mellem fortid og nutid - i romantiske klædebon en forbindelse til det evige Rusland. Jeg kunne i fantasien se hendes dagligdag hjemme i træhuset, beliggende langs landsbyens hovedgade, der i realiteten kun var et hjulspor. Jeg kunne se hende hente vand ved den fælles brønd i gaden og flytte sin enlige ko til en ny strimmel græs. Men en sputnik vidste hun, hvad var.

